

Durmuş Hocaoğlu

Fetih, İşgal, İstilâ ve Zapt Kavramlarına Dâir: II

Muhâlif, Yıl: 1., Sayı: 25.,07.07.2000-13.07.2000., s.12

Durmuş Hocaoğlu, *Muhâlif* Yazıları Sıra No: 23

Künye:

- Hocaoğlu, Durmuş., “Fetih, İşgal, İstilâ ve Zapt Kavramlarına Dâir: II”, *Muhâlif*, Yıl: 1., Sayı: 25.,07.07.2000-13.07.2000., s.12

Ekser hallerde vâki olduğu üzere, doğruyu vaz’ ve ikaame edebilmek için yanlışı def ve izâle etmek îcap eder; bu sebeple, her hakîkat araştırmacısı için yanlış olanlara karşı mücâdele etmek en başta gelen vazîfelerden birisi olmak durumdadır. Bu vazîfe bilhassa bizim gibi ÷lkelerde daha da mühim bir keyfiyet cümleden olmak üzere karşımıza çıkmaktadır.

Evet: Bu bir vazîfe; tatsız bir durum; ama hocalık mesleğinde çok sıkça karşılaştığımız bir hâl olduğu için antrenmanlı sayılırız.

Anlayacağınız üzere, sözü Erdoğan Aydın nâmındaki zâtın fikir denemeyecek fikirlerinin tashîhine getireceğim.

★ ★ ★

“Aydın” olmayan Aydın soyadlı “yazar” — “düşünür” diyemiyorum; yazmak ve düşünmek çok farklı şeyler — tarafından hiç anlaşılmadığı bilbedâhe anlaşılan birçok şey var; bunlardan birisi “kavram analizi” ve onun da başında “değer analizi” gelmektedir.

Niçin “değer analizi”?

Şundan: İnsan Dünyası aynı zamanda bir “değerler dünyası”dır. Değerler Dünyası demek, verilen çıplak dünyayı kendimizce tefsîr etmek ve kendimize göre yeniden inşâ etmemiz demektir. “Değer”, Hayvan dünyasında yoktur; Hayvan dünyasında — esâsen “hayvan dünyası” kavramı da çok tehlikelidir; Hayvan’ın dünyası yoktur, çevresi vardır — “değer” yoktur, sâdece “varlık” vardır; sâdece somut ve nesnel var-olan ve olmakta-olan vardır; “olması gereken” yoktur. Hayvan ile İnsan’ı ayıran da budur: İnsan’ı Çevre’den çıkarıp Dünya’ya yükselten, bir değerler evreni kurabilmesidir. Bunun bir netîcesi olarak, İnsan Dünyası’nda sâdece var-olan ve olmakta-olan değer, ve fakat ondan daha mühimi, “olması gereken” vardır. İşte bu “olması gerekenler”in mecmû-u yekûnuna “değer” tesmiye etmekteyiz. Bu sebeple, İnsan varlık nizâmını hem tasvîr ve hem de takdîr eder. İşte, bu değerler dünyası anlaşılamadan Etik, Estetik, Hukuk, San’at, Din, Tarih asla anlaşılamaz; zira, bu saydıklarımızın hiçbirisi, bizden bağımsız birer çıplak varlık olarak “kendinde”

mevcut değildir. Bu sebeptendir ki, Tarih bir değerler manzûmesi ve Tarih Felsefesi de aynı zamanda bir değerler felsefesidir ve yine bu sebeptendir ki Tarih üzerine bir analiz, aynı zamanda bir değerler analizidir. Hayvan dünyasında Etik, Estetik, Hukuk olmadığı gibi Tarih'in de olmayışı yine bu sebeptendir.

İmdi: Fet(i)h, İşgal, İstilâ ve Zapt kelimeleri sâdece birer kelime değil, daha fazla birşey, birer terimdir ve de birer “değer” terimidir; ve dahi, aralarında çok ciddî ve derin kavramsal farklar mevcuttur. **Zapt**, nötr ve tasvirî bir terimdir; bir olguyu sâdece anlatır, tasvîr eder; ona bir değer atfetmez. Buna mukaabil diğerleri aynı olguya değer(ler) izâfe eder; onu birtakım “değer hükümleri” altında takdîr eder. Zapt'ın (capture) nötr (değersiz, değerden arındırılmış) olmasına karşılık, **İşgal** (occupation) ve **İstilâ** (invasion) kavramları “menfi”, **Fetih** (conquest) ise “müsbet” değerler taşırlar; “nötr” değil “kutuplu”(polar)durlar. Buradaki *menfîlik* ve *müsbetlik* değerlerinin kriteri ise, “meşrûiyet”tir; **Meşrûiyet**, yâni **Hakkaaniyet!** Buna göre, İşgal ve İstilâ gayri meşrû, hakkaaniyete dayanmayan bir zapt (ele geçirme) olmaktadır, Fetih ise meşrû, hakkaaniyeti olan bir zapt.

Fakat, asıl problem burada ortaya çıkmaktadır: Meşrûiyet'in kriteri nedir? Acaba Meşrûiyet için, herkes tarafından kesin ve tartışmasız bir mutâbakat zemîni bulunabilir mi? Acaba, Eşya'nın varlığı ve oluşu üzerinde, ekseriyetle de kaba sensüalizm ile tahdîd edilmiş olunan hallerde, kamunun ittifak etmesi gibi burada da böyle bir ittifak söz konusu olabilir mi? Yâni, gündüz vakti başımızı kaldırdığımızda gökyüzünde asılı duran ve etrâfa ışık ve harâret saçan parlak nesnenin Güneş olduğu hakkında aramızda münâkaşa kaldırmaz bir ortak kanâat ve buna dayalı bir mutâbakat oluşması gibi Meşrûiyet kriteri konusunda da böyle bir mutâbakat imkânı var mıdır? Ortalama birşeyler elbette vardır: İnsan'ın içine fitratan gömülü bulunan ve fitrat ile verilen bâzı değerler gibi; fakat bunlar mevsuf değildir. Yâni, meselâ “*doğru, yanlış, hak, adâlet, zulüm, iyi, kötü, güzel, çirkin...*” ilââhir kavramlar, ruhlarımıza doğuştan “install” edilmiş olarak mevcuttur, fitrîdir; ama bunlar kesin bir sûrette mevsuf değildir, yâni tavsîf edilmemişlerdir; daha açık bir ifâde ile, *neyin doğru neyin yanlış, neyin iyi neyin kötü...ilh.* olduğu şeklinde, duyu bilgileri gibi kesinlik taşımazlar. Vâkia, “*ekseru'n-nâs yanlış üzere ittifak etmez*” prensibi unutulmamalıdır, ama yine de bu kesin bir sağlam teminat sayılamaz. Tarihî ve içtimâî tecrübe göstermektedir ki bütün insanlar ve hattâ, aynı bir cemiyet içindeki muhtelif tabakalar ve hattâ kişiler arasında dahi “Güneş” misâlindeki gibi bir kat'iyet ile bir mutâbakat temin edilebilmekte değildir. Çünkü bunların hepsi, birer “değer”dir ve “değer” de, mâhiyeti îcâbı, tecrübe alanına âit değildir; yanî dış-dünya'da bir karşılığı yoktur; esâsen öyle olsaydı Hayvan'ın da bir değeri olurdu.

Şu halde, değerler, özü itibâriyle, rölâtif, öznel ve toplumsaldır.

Bunun da sonucu şu olacaktır: Bir değerler dünyasında haklı ve meşrû olan, başka bir değerler dünyasında haksız ve gayri meşrû olabilir.

Bu hâle göre: Tasvirî (nötr, değer hükümsüz) bir kavram olan Zapt ile takdirî (polar, kutuplu, değer hükümlü) olan İşgal, İstilâ ve Feth kavramlarını eş-değer telâkkî etmek ya derin bir cehâletten, ya bağışlanamaz bir gaflet ve delâletten ya da takbîh ve tel'in edilmesi ve hesap sorulması gereken bir ard niyetten kaynaklanmaktadır.

Öyleyse, şunu söyleyebilecek bir hâle vâsıl olduğumuzu ileri sürebiliriz: **Bir olguyu tasvîr etmekten öteye geçerek takdîre teveccüh edildiğinde, takdîrin tarzı, takdîrkârın değerler manzûmesini de deşifre etmektedir.**

Bu umûmî hükmü “**Feth, İşgal, İstilâ ve Zapt**” misâline tatbîk ettiğimizde, diyebiliriz ki, bu kavramlara birtakım değerler yüklendiğinde o değerleri yükleyen şahsın hangi referans sisteminde durmakta olduğunu istihraç edebiliriz. Kavramlara yüklenen anlamlar onu yükleyen kimliğini, âidiyetini tâyin ve tesbit etmede büyük ölçekte yardımcı olurlar.

Lakin denebilir ki; kavramlar ilelebed sâbit ve müstakarr, değişmez ve değiştirilemez şeyler değildir ve bir entellektüel hem yeni kavramlar yaratabilir ve hem de kezâ var-olan ve kullanılagelen kavramları yeniden formatlayabilir; elbette ve âmennâ! Fakat dostlar; böyle birşey yapabilmek çoluk-çocuk harcı değildir. İmdi: Soy adından gayri nesiyle “aydın” olduğu meçhul, bir mâmûreye girmiş kaba bir Moğol atlısı gibi en nâdîde kavramları çok kaba bir tarzda çığnemekten fütur getirmeyen mezkûr şahıs için böyle birşey tasavvûren dahi kaabil gözükmüyor; zira yazılarında değil ki “felsefe” — yâni “philo-sophia” — ve fakat Platon’un hârikulâde tâbiriyle “sahte felsefe” — yâni “philo-doxa” — dahi yok. Onun için, geçelim. Evet..

Evet: Erdoğan Aydın, sâhici bir entellektüel gibi bu soylu ve derinlikli kavramları sağlıklı bir biçimde yeniden târif etmiyor, bir “*homo brutalitas*” gibi çok kabaca tahrip ediyor ve dahi, kin ve nefret kusarak tarihe hakaret ediyor; daha doğrusu etmeye yelteniyor: Boyunaposuna, cirmine-cüssesine bakmadan, haddini-hudûdunu, çapını-çevresini bilmeden, yel değirmenlerine saldıran câhil, kaba ve küstah Donkişot ile Quasimodo karması bir garabet gibi, — aslında, sevgi dolu kocaman ve sıcacık yürekleri olan Mance’lı Donquichotte’u ve Notre Dame’ın Quasimodo’sunu tenzîh etmeliyim — bir tarihî olgu olarak bütün Türk ve İslâm tarihinin en büyük ve en mühim başarılarından birisi olan, çağ değiştirdiği üzerinde herkesin ittifak ettiği Feth-i Mübîn’i ve bir tarihî şahsiyet olarak da, bütün Türk ve İslâm tarihinin en büyük ve en yüce şahsiyetlerinden olan, devlerle dolu Türk tarihinde gölgesi diğer devleri örten bir mega-dev, bir “titan” olan Fâtih’i hafifsemeye, küçümsemeye, aşağılamaya kalkışıyor.

Bunu yaparken, aslında, bu değerler âleminde nerede durduğunu da izhâr etmiş oluyor: Erdoğan efendi bu topraklara, bu tarihe, bu kültüre, kısacası “biz”e âit değil. Bundan önceki yazımda bu zat için “*inorganik ve yabancılaşmış aydın*” sıfatını kullanmışım; muhakkak ki heyecandan olmalı; geri alıyorum: Bu zat sâdece “inorganik ve yabancılaşmış”; hepsi bu kadar; “aydın” sıfatını hakketmiyor; çünkü hem câhil ve hem de kaba. O, mükerreren ve vurgu ile, sâdece bir “yabancı”; bir “alien”. İçimizde yaşayan, sûretâ ve zâhiren Biz’den gibi görünen bir “yad-yaban adamı”.

★★★

Bundan sonra sıra bir miktar ders takrîrine gelmiş bulunmaktadır; pek sevimsiz bir şey ama, bu da bizim mesleğimizin bir parçası....

★★★

Önce şuna bakalım: Nedir **Fetih**?

Bundan iki yazı önce [Muhelif, Sayı: 22], “Fitne, Fesâd, Zorba Kuvvet, Hikmet ve Töre” başlıklı makalemizdeki şu cümleyi aynen alalım:

...dikkat edilecek olursa, Üniversalist Devlet ya da Nizâm-ı Âlem doktrini, menşei ve menbâi İlâhî Katman olan bir vazîfe olmaktadır. O halde, her ilâhî vazîfede olduğu gibi bir “**hikmet**”e müstenîd olmak zarûretinde olacaktır. Cenâb-ı Bârî, yüce elçisine “ud’u ilâ sebîl-i rabbike bi’l-hikmet” (Rabbinin yoluna hikmet ile dâvet et) diye emir buyurmaktadır; yâni, zâten bizzat kendisi hikmetli olan İlâhî Tebliğ bir “hikmet” ile neşredilecektir. Ve fakat, tecâvüz vuku’ bulduğunda, yâni, İlâhî Tebliğ’in nûru karartılmak, Nur yerine Zulmet ikaame edilmek istendiğinde ise, “câhidi-l küffâra ve’l münâfiqîne ve’ğluz-aleyhim” (kâfirlere ve münâfiklara karşı cihâd et ve onlara karşı sert davran) emri de yine aynı kudsî makamdan bir emir olarak gelmektedir. İşte, benzer şekilde, Âlem’i siyâseten nizâma sokma, çekip-çevirme vazîfesi de bir hikmet üzere temellendirilmiş olmalı ve dahi mütecâvizlere, Nizâm-ı Âlem’i tahrip ederek fitne (anarşi) ve fesâd (kaos) yaratmak isteyenlere karşı da, Şefî-ül Müzlimîn olduğu kadar,

Rahmeten li'l-Âlemin olduğu kadar, mücâhid ve mücâdil olan Kılıçlı Peygamber'in yaptığı gibi, Nizâm-ı Âlem — yâni Allah katından kutlu bir vecîbe olarak verilen Cihân'ı Tanzîm Etme — idesinin tahakkuku için kılıçlara sarılmak, fitnecilere ve fesatçılara karşı sert davranmak da bir vazîfe olmaktadır.

İşte, burada söz konusu etmiş olduğumuz Hikmet, “Töre”dir; kılıçlara sarılmak ise “Feth”.

Türkler, fetihçidir, nizamcıdır, ve “törelî”dir. Türk devletleri hep büyük, güçlü ve territorial olmuşlardır; bu ise, **kaanun** ve **nizam** gerektirir ki bunu sağlayan Töre'dir. **Töre** böylece bir yandan kaanun ve nizamın ana dayanağı olurken kendisi de başka birşeye dayanmaktadır: **Hikmet**.

Buraya kadar olan kısım, Fetih kavramının tarihî ve dinî-kültürel arka-planıdır; “Biz”im referans sistemimizde Fetih budur. Kur'ânî bir kavram olarak Fetih'e gelince: Bir meşrûiyete dayalı bir Zapt'tır. Feth (çoğulu Fütûh, onun da çoğulu Fütûhat), herşeyden önce, zâten bir terim olarak, meşrû bir “ele geçirme”yi ifâde etmektedir ve sâdece sıcak savaşı değil, kalp kazanmayı da ifâde eder ki, Mekke'nin fethi buna bir örnektir: Mekke, çürümüş bir Şirk şehri olan Mekke, savaş ile “dıştan” değil; kalplerin kazanılması ile “içten” ele geçirilmiştir. Ayrıca, Fetih, bir hikmete mebnî olan “sulh” mânâsı da taşır; nitekim, Feth sûresinin “*şüphesiz biz sana açık bir feth ihsan ettik*” meâlindeki ilk âyeti (*İnnâ fetehnâ leke fethan mubînâ*), kılıçlı bir zafer münâsebetiyle değil, Mekke'nin fethinden iki yıl kadar önce Medîne'deki İslâm devleti ile Mekke'li müşrikler arasında aktedilen Hudeybiye musâlâhası (barış antlaşması) münâsebetiyle ve bu antlaşmayı tasdik zımında nâzil olmuştur. Buradaki Feth kelimesi “içten ve rızâ” bir ele geçirmeyi ifâde ederken, kılıçlı bir zapt (dıştan ve cebri ele geçirme) olan Hayber'in fethi ise aynı sûrenin 18 ve 27 numaralı âyetlerindeki aynı ibâre olan “fethûn karîbun (yakın fetih) ile anlatılmaktadır. Aynı Feth kelimesi, Kur'ân-ı Mubîn'de “hüküm ve kazâ” mânâları da taşıdığı gibi (Secde: 32/28, 29) “fâtihin” (fâtipler) terimi de bir yeri zaptedenler mânâsı değil “hükmedenler” mânâsı taşır (A'râf: 7/89). Hüküm kelimesinin hikmet (sophia) ile olan bağlantısı bilinmeden bu terimler anlaşılabilir.

Demek ki Fetih dediğiniz şey, öyle kolay yutulur lokma değil; Üniversalist Devlet, Nizâm-ı Âlem, Hikmet, Felsefe ilâahir bilmeden ağıza alınırsa boğazda kalır.

İmdi: Bir ele geçirmeye Fetih denirse, bu bir meşrûiyet ifâdesi taşır. Amma bana/bize göre meşrû olan başkasına göre gayri meşrû olabilir. Erdoğan efendi'nin referans sistemi Biz'den olmadığı için Biz'e göre meşrû olanı gayri meşrû görmekte. Asıl mesele bu!

Şimdi de “aydın” olmayan Erdoğan Aydın'ın diğer iddialarından seçmece birkaç saçmayı ele alalım.

Örnek Konu: I:

“Diğer yandan resmi tarihlerden bilgi almaya kalktığımızda pek çok sorumuz yanıtız kalır. Çünkü resmi tarih, bilgilenmemiz için değil, koşullandırılmamız amacıyla yazılmıştır. Beşikteki kardeşlerin boğdurulması, ya es geçilir ya da sorgulanmayarak nizam-ı âlem adına kutsanır.”

Örnek Konu: II:

“Osmanlı devlet yapısında bir dönemeç olan **Çandarlı** tasfiyesinin arka planı geçiştirilir. II. Mehmet’ in annesinin Hıristiyan inancıyla ölmüş Madam Mara Despina olduğu ve manastıra gömüldüğü özenle saklanır. Osmanlı’nın Fatih zamanında bir **Türkmen** devleti olmaktan iyice uzaklaştığı, buna karşılık gerçek Türkmen devletleri olan Candaroğulları, Karamanoğulları gibilerini yok edip Akkoyunluları ezmesi “Türklüğün gereği” gösterilir.”

İmdi:

Üstad-ı Aşgar hazerâtı, haddini aşarak, hiç yapılmaması gereken bir işe girişiyor: Bugünkü değerler altında dün’ü yargılıyor; dillere çok dolanan ve çiğnene-çiğnene kokuşmuş bir çiklete dönüştürülen şu meşhur “şehzâde katli” meselesini anlamadan, dinlemeden tekrar çiğneyerek biraz daha kokuşturuyor ve yine aynı cehâlet teşhirinde bulunuyor.

Küçük bir ders: Osmanlı’dan önceki bütün Türk devletlerinin en büyük sıkıntılarından birisi, Devlet’in (Mülk’ün) hânedan üyeleri arasında taksîmine cevaz veren Oğuz Kağan Töresi’dir. Tarihî mîadını doldurmuş olan bu kadîm töre, “bir ve bütün ve uzun ömürlü”, “merkezî” bir devlet kurulmasını çok zorlaştırmaktaydı. Osmanlı ise, *bir, bütün, uzun ömürlü ve merkezî* olmak gerektiğini çok iyi kavramıştı; çünkü, bir kurtlar sofrasını andıran çok zorlu bir coğrafyada hüküm-fermâ olacaktı. Bu coğrafyanın en büyük özelliklerinden birisinin de zayıf devletlere asla tahammülü olmadığını, kuvvetli olmaktan gayri bir çâresinin bulunmadığını, Tarih’i okumasını bilen herkes anlayabilir. Kuvvetli olmak da, ancak, *bir, bütün, uzun ömürlü ve merkezî* olmaktan geçmektedir; lâkin, kadîm Töre buna engel olmaktadır; o halde, artık, bu töreyi değiştirmek gerektir. Fakat, iliklere kadar işlemiş Töre’nin vermiş olduğu cevaz iktidar hırsı ile süperpoze olunca, buradan şehzâde savaşları çıkmakta ve bu da burada tafsîl edilmesi imkânsız yaralar açmaktadır. **Bu durumda “Siyâset’in Demir Kaanunu”**nun devreye girmesinden başka yol kalmamaktadır.

“Aydın” olmayan Aydın Efendi, daha birçok cühelâ makulesi gibi, Tarih’i yanlış okuyor; doğrusu şudur: **Osmanlı, Din ve Devlet, Mülk ve Millet uğruna kendi âilesini fedâ etmiştir!**

Osmanlı şâyet bu zâtın aklına uyacak olsaydı, Devlet’i babadan mîras kalmış çiftlik gibi taksîm etmesi lâzım gelirdi. Akıl da ne akıl amma! “*Felâtûn’u beğenmeyen divâneler*” misâli! Ben o şartlarda böyle bir uçuk kardeşi olan bir şehzâde olsam, hiç tereddüt etmeden kellesini koparırdım.

Riyâkâr ve tiksindirici bir “Türkçülük” gösterisine kalkışan haddin bilmez âdemin ileri sürdüğü Çandarlı, Türkmen, Candaroğulları, Karamanoğulları meselesine gelince:

Madde: 1: Önce bu zâta, bininci kere, Tarih Felsefesi kırâat etmesini ve hassaten İbn Haldûn’la tanışmasını tavsiye ederim; Tarih üzerine konuşmak, entel barlarında veya mahalle kahvehânehâlerinde gevezelik etmeye benzemez. Arzu ederlerse ve gözüne yedirirlerse bu mevzû ayrıca kiran-kırana tartışalım. Ancak, şunu söylemeden geçemem: Kendilerine ağıt dizilen Çandarlılar, Candaroğulları, Karamanoğulları ve diğer beylikler, Tarih’in gelişmesinin önündeki engellerdi; bu sebeple de tasfiye edilmeleri bir zarûretti. Akkoyunlu’ya gelince: Çok kısaca ve çok kalın çizgilerle söyleyelim: Kendi kaşındı.

Madde: 2: Fakat bu zâtın fikirlerinin altında — bir hıyânet mi desem yoksa gaflet ve dalâlet mi — çok tehlikeli bir îmâ var: Bugünkü Türkiye’nin de Çandarlı, Candaroğulları, Karamanoğlu v.s. gibi taksîmatına bir telmih seziyorum. Birlik ve bütünlüğü kanı bahasına sağlayan Osmanlı’ya hakaret edip derebeylik heveslilerine ağıt dizmek, sâdece mâsum bir cehâletten ileri gelmiyor; işin içinde başka hesaplar da aranmalı.

Madde: 3: Fatih’in anasına gelince: Sana ne, be adam!

Örnek Konu: III:

“(Fatih’in)... fethettiği İstanbul’un bir Müslümanlar şehri olmamasını, aksine farklı inançlardan insanların birlikte yaşadığı, kozmopolit bir merkez olmasını bizzat örgütleyen kişi olduğu

gizlenir. İstanbul'un fethiyle "ortaçağın kapanıp yeniçağın başladığı" gibi safsatalar, "Ulubatlı Hasan" gibi hayali şahsiyetler üretilir, vs. vs."

Madde: 1: Fatih'in, İstanbul'un bir Müslüman şehri değil bir kozmopolit merkez olmasını arzu ettiğini ileri sürmek için cehâlet dahi kifâyet etmez. Yüce Fatih'i bir yandan "Fatih" olmakla, yâni İstanbul'u haksız yere ele geçirmekle itham etmek cür'etini gösterirken diğer yandan da "Kozmopolit" olmakla aklınca taltîf ediyor: İnsan bâri bir yerde yazdığını iki satır sonra unutmamalı; mâdem öyle, bir kozmopolit olarak neden "Kozmopolit Mehmet"i ayakta alkışlamıyor?

Madde: 2: "*İstanbul'un fethiyle ortaçağın kapanıp yeniçağın başladığı gibi safsatalar*"ın kendisi bir safsata; bir kere ve herşeyden önce, İstanbul'un fethinin bir çağ başlangıcı olduğu, Biz Türklerin değil, Batılılar'ın tezidir ve herkes tarafından genel bir kabul görmüştür. İkincisi: Bu zat belli ki kendi üstadlarını da okumuyor: Engels'e karşı çok ayıp ediyor!

Madde: 3: "Ulubatlı Hasan gibi hayali şahsiyetler üretilmesi" meselesi de çok banal: Böyle bir şahıs gerçekten yaşamamış olsa da sonradan uydurulsa dahi, yine de çok ciddî bir anlamı olduğu anlaşılammış: Milletlerin efsâneye ihtiyâcı vardır. Bu zâta son dersim, bu "ihdâs edilen efsâneler" faslında biraz aydınlanması için, "Drina Köprüsü"nü okumasını tavsiye etmektir. Türklere karşı hiçbir muhabbeti olmayan ama bu zattan yüz kere daha dürüst bir Sırp olan İvo Andriç'in te'lif ettiği, güzel ve lâtîf, Nobel kazanmış bir romandır. Ama okumak yetmez; anlayacak bir zekâ ve dürüstlük daha mühimdir.

